

Готи в Надчорноморщині (до постановки проблеми)

Брайчевський М. Ю.

Серед проблем стародавньої історії Східної Європи чи не найскладнішою є готська. Навіть шляхи її розв'язання неясні, і більшість дослідників воліють обмежуватися загальними фразами щодо перебування готів у Північній Надчорноморщині. Свого часу довкола готського питання розгорілася дискусія, в якій наукова проблематика була підмінена політичною тенденційністю. Німецька націоналістична історіографія прагнула до надмірного перебільшення ролі готів у розвитку Європи, не зупиняючися при цьому перед прямою фальсифікацією. З іншого боку, критика тієї тенденції теж нерідко переступала межі дозволеного і перебрала палку в протилежну сторону.

Безсумнівним є положення, що готи в III-V ст. н. е. являли собою найбільш активну історичну силу на північно-східних рубежах Римської імперії. Саме вони виступали основним елементом в складному ланцюзі, що зветься «великим переселенням народів», і були активною причиною падіння рабовласницького ладу та перекроювання європейської мапи Ойкумени.

Нині визнається, що готи античних джерел не ідентичні етнічним готам; що перші являли собою складний конгломерат різних за походженням народів, втягнутих на початку III ст. н. е. до активного наступу проти Риму та об'єднаних в досить сильному «варварському» королівстві. Але сам факт, що цей конгломерат у свідомості тогочасних письменників виявився перекритим іменем реальних готів, говорить за себе. Насправді в цьому протодержавному об'єднанні готи послужили свого роду закваскою, інтегруючою силою.

В кінці минулого століття на допомогу історикам стародавнього світу прийшла археологія з її практично невичерпним фондом джерел. Зокрема, вивчення ранньосередньовічних народів дістало новий імпульс: завдяки археології ці народи предстали перед нами в шахах археологічних культур, всі — за винятком готів.

Парадоксальний факт: саме розвиток археологічних знань визначив кризу готської проблеми.

Проблема дістала нову інтерпретацію. Необхідно було виділити й показати певну групу пам'яток матеріальної культури III-V ст. н. е., залишених готами. Але саме це й виявилось неможливим. І сьогодні історичні готи в Надчорноморщині лишаються археологічно неатрибутованими, а їх пам'ятки — невідомими.

Тим часом археологія Північної Надчорноморщини відома нам досить повно і досконально. Уповати на те, що «справжні» готські пам'ятки тут існують, але ще не виявлені дослідниками (а отже, можуть бути відкриті в майбутньому), не доводиться. Залишається дилема: або готи взагалі не лишили після себе археологічних слідів, або ж їх пам'ятки слід шукати серед добре відомих нам матеріалів.

Першу альтернативу вважаємо виключеною.

Не може бути такого народу (а тим більше — великого народу!), настільки позбавленого етнографічного обличчя, аби археолог не зміг відрізнити його культурної спадщини від інших синхронних культур. Отже, коли самі готи визнаються за історичну реальність, їх пам'ятки повинні існувати, і треба лише знайти правильний метод для їх виявлення.

Ми вважаємо, що корінь зла лежить у хибній постановці готської проблеми, яка до нинішнього дня виходить не з реальних історичних фактів, а з умоглядної, кабінетної схеми, базованої на непорозумінні. Ця схема існує лише за рахунок своєї звичності, являючи разуючий приклад «загальноновизнаних фантазій». Виникнувши ще в пізньому середньовіччі, вона знайшла своє оформлення у ідеології ренесансу (Туго Гроцій) і дивним чином всупереч розвитку наукових знань — дожила до наших днів. Без її подолання справжній прогрес готської проблематики навряд чи можливий.

Ця загальноновизнана концепція історії готів коротко зводиться до такого: готи — народ східногерманського походження, що мав прабатьківщину в південній Скандинавії. Десь близько рубежу нової ери вони перебазувались через море — до пониззя Вісли і, поступово рухаючись на південь, на початок III ст. опинилися у Північній Надчорноморщині. Тут вони утворили могутнє політичне об'єднання, яке прагнуло до панування над численними місцевими племенами і вело успішний наступ на дунайські володіння римлян. В кінці IV ст., однак, воно зазнало розгрому з боку гунів; під тиском останніх готи змушені були відійти на захід — до Трансильванії та на Балкани. Звідси почалася їхня фантастична одісея, що завершилася далеко за Піренеями.

Ось цю схему і вважаємо за необхідне поставити під сумнів. Перегляд загальноприйнятої концепції неминуче потягне за собою ревізію цілого ряду побіжних питань, що традиційно вирішуються з позиції поширеної схеми і нібито її ґрунтовно узасаднюють.

У пропонованій статті хочемо викласти принципово нову постановку питання, сформульовану у вигляді 14 тез. Кожна з них може послужити сюжетом спеціального дослідження, бо являє собою окрему проблему. Але цей розгляд неможливий без (або до) загальної постановки готської проблеми в цілому. Інакше законним буде недорозуміння сириводу самої можливості нових інтерпретацій, що явно суперечать «загальноприйнятій» схемі.

Тут виникає варіант порочного кола: перегляд аргументації виглядає недоречним без аналогічного перегляду загальної платформи (коли вже нова інтерпретація кожної з пропонованих тез буде суперечити традиційній інтерпретації інших 13 тез); а нова постановка проблеми в цілому виявляється «легковажною» без детального дослідження всіх конкретних сюжетів.

Пропонована стаття має на увазі розірвати зачароване коло, хоча автор усвідомлює всю ризикованість свого становища. Вона є першою з серії публікацій, які він має намір подати ближчим часом на суд читачів. Вона претендує на роль попередньої заявки, що апелює до наступних розробок.

Коли говорити не про остготів в Італії і не про вестготів в Іспанії, а про надчорноморських готів, то по суті єдиним достовірним знанням, на яке можемо спокійно спертися, буде їх перебування — щонайменше від початку III ст. в Надчорноморщині.

Отже, коли ми хочемо виявити матеріальні сліди того народу, шукати їх треба серед відомих нам надчорноморських старожитностей III-IV ст. Можна дискутувати з приводу походження і генеалогії готів, можна по-різному визначати ареал їх розселення на тій або іншій стадії. Але в тому, що в III-IV ст. готи займали степову Надчорноморщину, а відтак не могли не полишити тут виразних слідів свого перебування, — жодних сумнівів бути не може. Детальне дослідження гот-

ської культури, її генетичних коренів, її поширення на різних стадіях, її історичної долі дозволить з'ясувати і походження самого народу, і основні етапи його історії, і ті міграції чи пересування, які реально мали місце. Але такий шлях у розвитку наукової думки (здавалося б, цілком природній), абсолютно підтверджуючи рух готів на захід після гунського погрому, руйнує дощенту традиційне уявлення про походження того народу з Надбалтики та його міграцію на південь на початку нової ери.

Щоб уникнути суб'єктивних побудов і сконструювати науково обгрунтовану систему, слід враховувати такі моменти:

1. Єдиним джерелом, на якому базується уявлення про скандинавське походження готів та про їхню міграцію з Надбалтики, є твір Йордана «Гетика»¹, з точки зору джерелознавчої надто проблематичний.

Названий твір не належить до числа солідних хронік ранньосередньовічної доби і потребує критичного ставлення. Цьому є дві причини. По-перше, Йордан аж ніяк не переслідував мету об'єктивного висвітлення історичного процесу. Головними джерелами його були твори готських панегіристів Аблавія та Касіодора; останній був придворним істориком короля Теодориха Великого. Обидва твори не дійшли до нас, але їхня тенденційність переконливо проступає у тексті наслідувача. Головним завданням і Аблавія, і (особливо) Касіодора було всіляке вихвалання готських володарів. По-друге, автор «Гетики» був людиною неосвіченою, навіть малограмотною, — це добре видно з його неоковирної латині, яка раз у раз ставить перекладачів перед справжніми головоломками. Сам себе він називав *agrippatus*; цим словом позначали осіб, що не пройшли тривіума — початкової стадії середньовічної освіти. Це не є виявом самоприниження, а цілком твереза оцінка власних можливостей.

Правда, Йордан намагався компенсувати відсутність систематичних знань методом самоосвіти. Отож, в «Гетичі» поряд з цілком достовірними свідченнями міститься чимало хибного, невірного або ж настільки перекрученого, що відокремити в тому чи іншому повідомленні правду від вигадки не так просто. Ситуація ускладнюється тим, що Йордан виявляв рідкісну нерозбірливість у користуванні джерелами, внаслідок чого дані, запозичені з доброякісних текстів, сусідять з міфологічними сюжетами або оповідками фольклорного типу з надто сумнівною достовірністю основи.

Звідси — принципово важливий висновок: дослідник не може приймати на віру жодного твердження Йордана, коли воно не підтверджується іншими джерелами, а тим більше — суперечить їхнім відомостям. Саме таким «унікальним» сюжетом, що не знаходить паралелей в інших документах, виступає легенда про переселення готів з «острова Скандзи».

2. Сам опис переселення готів у Йордана має надзвичайно плутаний характер і містить чимало суперечностей. Це — один з характерних прикладів позаісторичних сюжетів у творах хроніста. Так, наприклад, в § 9 Йордан пише, що готи вихопилися з Скандзи «подібно бджолиному рою» (*Velut exatnen arium*), що переселення до пониззя Вісли (разом з жінками та дітьми) було здійснене на трьох кораблях (§ 95). Фольклорне походження цього сюжету, думаємо, не повинно викликати будь-яких дискусій.

3. Ототожнення острова Скандзи із Скандинавією — не більш як гіпотеза, яка, до того ж, зустрічає серйозні труднощі.

Скандинавський півострів був відомий античним географам — Птоlemeю (Σκάνδινα), Помпонію Мелі (*Scandinavia*) та ін., але дуже і дуже приблизно. Тим часом готи, якби вони справді мали скандинавське походження, мусили б знати свою прабатьківщину більш досконалим чином. Однак у Йордана з приводу цього знаходимо цілий ряд очевид-

¹ Йордан. О происхождении и деяниях гетов.— М., 1960.

них недоречностей (спотворена назва півострова, дивне географічне розташування впритул до Каспію тощо). В описі Скандзи, розміщеному в «Гетиці», містяться, наприклад, відомості, запозичені у Прокопія Кесарійського, але тим автором віднесені до острова Фули (полярний день і полярна ніч, згадка народу скрерофенів тощо)².

Але тут маємо і деякі важливі матеріали, що дозволяють зробити досить певні висновки. Так, Йордан, характеризуючи населення Скандзи, перераховує близько трьох десятків етнонімів, більшість з яких згадуються в інших джерелах. Але майже всі вони локалізуються в області Кавказу.

Навряд чи можуть виникнути сумніви щодо книжного походження географічних знань Йордана, запозичених ним з античної літератури, але надто хаотично, з численними помилками та плутаниною. В цьому виразно виявляють себе приблизні уявлення автора «Гетики», там, де він мав би бути дуже точним.

4. Хронологічно переселення готів з Скандзи до Надчорноморщини віднесено Йорданом не на початок нової ери, а на VII-VI ст. до н. е.

За Йорданом король Філімер, що очолив рух готських племен до надчорноморських степів, був сучасником Замолкиса (§ 39), що жив у VI ст. до н. е. На шляху до Надчорноморщини готам довелось стикнутися з амазонками (§ 44, сл.). Вже прибувши на місце, вони зазнали нападу єгипетського царя Весозиса (відомого з творів Юстина та Оросія), перського царя Дарія, македонських царів Філіпа та Олександра (§ 44-66) і т. д. Навряд чи може бути сумнівним те, що описуючи міграцію готів з Скандзи до Надчорноморщини, Йордан мав на увазі переселення скіфів зі сходу близько VII-VI ст. до н. е. Щоб узгодити версію «Гетики» з історією Східної Європи, дослідники змушені довільно препарувати текст пам'ятки, відкидаючи все те, що не пасує до упередженої концепції, і на власний розсуд переосмислюючи те, що приймається.

Але такий метод коментування з усією серйозністю ставить питання про критерії відбору: чому одні свідчення відкидаються, а другі визнаються достовірними, якщо ані те, ані друге не підтверджується іншими документами?

5. Перебування готів у Скандинавії та на Нижній Віслі в епоху близько рубежу нової ери не засвідчується в жодному тогочасному джерелі. І це тим більш дивно, що античні автори були загалом непогано інформовані щодо всіх більш-менш значних пересувань європейського населення. Правда, ми знаємо гаутів і гітонів Птолемея, готів Таціта і гутонів Плінія Старшого, з якими здебільшого зіставляються Йорданові готи-переселенці. Однак це зіставлення не має під собою належного джерелознавчого ґрунту.

Гаути, відповідно до свідчень Птолемея (автора II ст. н. е), являли собою населення Скандинавії, і, на перший погляд, це нібито підтверджує переказ, зафіксований в «Гетиці». Тим більше, що надбалтійська топоніміка знає такі імена, як острів Готланд («земля готів»), а також — шведські провінції Вестерйотланд і Остерйотланд (Westergotland і Ostergotland), що теж викликають певні асоціації з етнонімом «готи». Але за свідченням авторитетних германістів (Ф. Браун) ототожнення гаутів з готами зустрічає принципові труднощі лінгвістичного порядку, внаслідок чого виведення перших з других чи навпаки рішуче відкидається. Відзначимо й те, що Птолемей знає гаутів в II ст. н. е., коли за поширеною концепцією готи вже мали б сидіти в пониззі Вісли, або навіть рушили на південь.

Не виключено, що відомості Птолемея мали вплив на свідомість готського хроніста, спровокувавши його на створення «Скандинавської легенди». Південний надчорноморський термін «готи» в пізньосередньовічній традиції, імовірно, зустрівся із скандинавським етнонімом «гаути», і це зближення, в свою чергу, сприяло утвердженню переказа,

² Proc. Bg, II, 15, 4-25.

внесеного до «Гетики». Однак піяких відомостей про виселення реальних гаутів (або хоча б певної частини їх) із Скандинавії на південь в джерелах не знаходимо.

Більш цікавою є згадка про гітонів, наведена тим же Птолемеєм. За даними знаменитого географа й астронома це плем'я жило нижче венедів в області Навіслянщини³. «Пижче» в цьому контексті означає «південніше»: перелік племен тут йде з півночі на південь і завершується арсіетами, пієнгітами та бієсами, що жили в Прикарпатті. Тому з погляду історико-географічних визначень напрошується зіставлення гітонів з гетами; до стародавнього населення Надбалтики вони ніякого відношення не мають. Але Птолемеєва згадка, мабуть, відіграла певну роль у конструюванні Йорданових уявлень, породивши думку про тимчасове перебування готів над Віслою. Своєрідні уявлення готського історика щодо європейської географії легко пояснюють плутанину стосовно верхньої та нижньої Надвіслянщини і провокують версію про переселення готів з Надбалтики до Надчорноморщини через Карпати (!).

Згадку готонів знаходимо у Таціта — римського історика II ст. н. е. Він називає це ім'я двічі. Перший раз — у реєстрі племен, що населяли Германію, та їхніх сусідів⁴. Цей перелік йде з заходу на схід і вздовж Дунаю. Після свевів, які займали верхню і частки середню течію ріки, а також — верхів'я Лаби, згадані марсини, котини, ози і бури, які етнічно не були германцями (очевидно, кельти, які жили у середній Наддунайщині та західному Прикарпатті). Тут Дунай круто повертається на південь, і дальший етнографічний перелік вже відірваний від ріки. Наступною групою племен названо лугіїв, що займали так звану Лужицю (Лаузіц) — простори на південь і північ від Бескидів, верхів'я Лаби і Одри. А «за лугіями живуть готони, керовані королями більш суворо, ніж інші племена Германії, але не настільки, щоб зовсім втратити свободу». Таким чином, і в цьому випадку готони подані, як населення Прикарпаття. Жодних натяків на їхні зв'язки з Надбалтикою та Скандинавією немає.

Другий раз готони згадуються Тацітом у зв'язку з ім'ям Катувальди — хлопця, що походив з того племені і мав сутичку з маркоманським королем Марободом⁵. Географічні репери тут відсутні, хоч територіальна близькість до маркоманів (чия територія охоплювала сучасну Чехію) знову-таки веде нас до карпатського регіону.

Найбільш скандальними виявляються посилення на гутонів Плінія Старшого⁶. Енциклопедист I ст. н. е. згадує це плем'я з посиланням на Пітеаса, що жив у IV ст. до н. е. (згідно з поширеним поглядом, готи на той час ще сиділи в Скандинавії). Гутони, за Плінієм, розміщувалися так далеко на захід, що коментатори (К. Мюленгоф та ін.) схильні бачити тут зіпсоване «тевтони». Як відомо, цю кон'єктуру приймав Ф. Енгельс⁷. Таким чином, і це повідомлення не вписується в традиційну схему, запозичену у Йордана.

Отже, жодне з чотирьох перелічених свідчень не локалізує готів (або когось із схожим ім'ям) на землях, проголошених готською прабатьківщиною та вихідним пунктом їхньої міграції на південь. Тому зіставлення історичних (тобто, надчорноморських) готів з гітонами, готонами та гутонами має під собою не більше підстав, ніж з гетами або скіфами.

6. Елементарні демографічні закономірності не дозволяють серйозно сприймати готське переселення в тому вигляді, як це виходить на підставі наявних даних.

Готи відіграли величезну роль в історії Європи епохи великого переселення народів; створені ними державні об'єднання, в тому числі —

³ *Ptol. Geogr.* III, 5, 8.

⁴ *Tac. Germ.*, 44.

⁵ *Tac.*, *Ann.* II, 62-63.

⁶ *Plin.* *NH*, IV, 99; XXXVII, 35.

⁷ *Енгельс Ф.* До історії давніх германців // Маркс К. і Енгельс Ф.— Твори.— Т. 19.— С. 429.

королівство у Північній Надчорноморщині, оформлене на початок III ст. н. е., становили собою найбільш значну і масштабну політичну силу «варварського» світу на північно-східній периферії. Жменька переселенців, що вибралася на трьох кораблях (ранньосередньовічний корабель, як правило, брав не більше півсотні людей), не могла б забезпечити реалізацію подібної ролі. Навіть, якщо припустити, що власне готи розчинилися серед місцевого надчорноморського населення, передавши йому своє ім'я, то і в цьому випадку ситуація не стає правдоподібною. Адже нікому не спадає на думку дивне бажання розглядати історію слов'янської Болгарії, як продовження історії напівдикої тюркської орди Аспаруха, або історію Франції — як безпосереднє продовження історії германського племені франків. Так і в нашому випадку довелося б відмовитися від традиційного погляду на історію готів III-IV ст., як на розвиток народу, що за п'ять поколінь до того вийшов з Надбалтики, і розглядати її, як безпосереднє продовження розвитку надчорноморських племен.

Коли ж наполягати на германізмі готів, то дуже важко пояснити, як багаточисленне населення могло протягом короткого часу пройти через величезні простори непоміченим, не лишивши у свідомості сучасників жодних спогадів про свою міграцію і не зустрівши ніякого опору з боку населення тих земель, через які проліг шлях переселенців. Нормальна демографічна динаміка волає проти такого припущення.

7. Належність готів до числа германських народів не засвідчена жодним джерелом. В тому числі й Йорданом. Більше того, в ряді випадків готи протиставляються германцям, або ж виступають в етнографічних реєстрах і переліках поряд з ними, як окрема група племен.

Так, наприклад, в Життєписі Авреліана (III ст. н. е.) наведено список «варварських» народів: «блемі, аксоміти, щасливі араби, індійці, бактріанці, ібери, саракени, перси, кожний із своїми дарами; готи, алани, роксолани, сармати, франки, свеви, вандалі і германці»⁸. Мало, що тут готи чітко відмежовані від германців — вони поставлені серед скіфо-сарматських племен.

Так само в античних джерелах Германія чітко відрізняється від Готії. Наприклад, у Оросія: «На сході лежить Аланія, посередині — Данія (може Дакія? — М. Б.), де і Готія; далі — Германія, більшу частину якої займають свеби»⁹.

Це — інформація сучасників, добре поінформованих з приводу належної тематики. Авреліану, зокрема, довелося вести з готами уперту боротьбу: отже, його біограф в подібних сюжетах не міг помилятися так грубо.

Правда, слід застерегти, що античні автори часто застосовували «варварську» етноніміку в чисто географічному розумінні. В цьому випадку, скажімо, всі мешканці Германії були германцями незалежно від їх етнічної належності, а скіфами — всі жителі Скіфії. Але треба підкреслити, що йдеться про негативну інформацію — готи ніколи не називалися германцями, — незалежно від місця їх проживання. На чому ж тоді має базуватися традиційна теза? На голих домислах і здогадках?

8. Мова надчорноморських готів нам невідома, а тому зарахування її до групи східногерманських мов є елементарним непорозумінням.

Таке твердження може видатися несподіваним і дивним: адже готська мова міцно увійшла до індоєвропейського мовознавства. Їй присвячено безліч досліджень і курсів; її лексика і структура вивчені досконально; її належність до германської сім'ї визнається абсолютно незаперечною. Однак залишається відкритим одне немаловажне питання: а яке відношення ця мова має до надчорноморських готів III-V ст.? Вважаємо — ніякого.

⁸ SHA, Aug., 33.

⁹ Oros. Hist., I, 53.

Це — проблема джерел. Та мова, яку звикли називати «готською», аж ніяк не є такою. Вона відома нам на підставі чотирьох документів.

Так званого Упсальського манускрипта (переклад Нового заповіту); твору, названого *Scergins* — уривків з тлумачення Євангелія від Іоана; двох грамот з Неаполя та Арещо. Всі перелічені рукописи походять з Італії і датуються VI ст. Ніякого відношення до надчорноморських готів вони, звичайно, не мають.

Головним документом (і за обсягом, і за значенням) є Упсальська біблія, що зберігається в університетській бібліотеці в місті Упсалі в Швеції. Її традиційно ототожнюють з Біблією Ульфїли, хоча для цього немає жодних підстав. З писемних джерел (Філосторгій)¹⁰ відомо, що в IV ст. готський єпископ Ульфїла (сам він, правда, готом не був, а походив з Кападокії) перетлумачив на готську мову Святе письмо — як Ветхий, так і Новий заповіт, — за винятком книги Царств. Але Упсальський рукопис відстоїть від самого Ульфїли на два століття і був написаний в країні, далекій від Наддунайщини, де працював готський перекладач. Зміст книги теж не збігається. Манускрипт Упсальської бібліотеки вміщує переважно уривки з Нового заповіту, причому переклад їх, мабуть, був виконаний в різний час і різними особами.

Таким чином, документи, наявні у розпорядженні науки, демонструють не мову надчорноморських готів III-V ст., а мову одного з германських народів, що входили в VI ст. до складу строкатого населення Італії. Апенінський півострів у V-VI ст. був ареною численних «варварських» вторгнень, участь в яких брали найрізноманітніші етнічні групи. Серед них були, зрозуміло, і незаперечні германці — герули, лангобарди, гепіди та інші племена, що затопили італійські терени в період падіння Римської імперії. Були в Італії і рештки готів, які, однак, змішалися з іншими племенами, що мали інше походження. І невідомо, чи вони зберігали ще в той час свою рідну мову, чи, може, були асимільовані іноземцями (германцями). Наслідком того етнічного переоформлення стало виникнення нового етнічного масиву, що дістав назву остготів (остроготів) і відігравав у першій половині VI ст. провідну роль у політичній колізії на руїнах розгромленої Римської імперії.

Що те різнобарвне населення ранньосередньовічної Італії в основі своїй було християнським (православним чи аріанським) — добре відомо. Тому здається цілком імовірним, що в їх середовищі робилися спроби перекласти Святе письмо (хоча б в уривках) на свою мову. Виводити будь-який текст біблійного змісту обов'язково з кодексу Ульфїли неправомірно.

Таким чином, мова Упсальського манускрипта та інших документів, про які йдеться, дійсно германська, але це не готська мова (в кожному разі, не мова надчорноморських готів).

9. Безсумнівні готські глоси, що містяться в творі Йордана, відсутні в Упсальському манускрипті і не пояснюються з германських коренів. Це — вбивча обставина для концепції, що визнає германізм готів. Правда, цих глос дуже мало, але вони становлять собою джерело надзвичайної ваги, на жаль, і досі, як слід, не оцінене і не досліджене.

До таких глос належить, наприклад, слово «*geranta*», яке за Йорданом означає «лінійний», «ледачий». Підкреслимо: Йордан — готський історик (хоча писав по-латині), сам за походженням гот. Отже, готську мову він, треба думати, знав прекрасно і помилятися в подібних випадках не міг. У германістиці цей термін є справжньою загадкою, яку поки-що ніхто розв'язати не зміг.

Слово «*apses*», яке за Йорданом значить «напівбоги», «герої», представлено в давньогерманському спосі (правда, набагато пізнішому за історичну діяльність готів), але визнається чужим запозичен-

¹⁰ *Phylost.*, HE, II, 5.

ням, що має надчорноморське походження. Цей термін добре пояснюється з північнокавказьких мов і зіставляється з ім'ям і «жсь» наших літописів — назвою середньовічних осетинів, прямих нащадків аланів, що входили до складу Готського союзу. Виводити його з германських мов не доводиться.

10. Справжня готська ономастика III-V ст. (і більш давня) не є германською і теж пояснюється з північнокавказьких мов. Йдеться, передусім, про антропоніміку — імена готських королів та інших діячів, відомих з писемних текстів. У переважній більшості ці імена не з'ясовуються з германських коренів, а в тих випадках, коли це вдається, залучені лінгвістичні паралелі мають не специфічно германський, а загальноіндоєвропейський характер. Натомість абсолютно більшість тих імен легко знаходять інтерпретацію на базі північнокавказького (іранського або алородійського) мовного матеріалу.

Так в § 79-81 своєї праці Йордан наводить цікаву генеалогію готських королів, запозичену ним в Касіодора. Ця генеалогія нараховує близько двох десятків імен, що належать часам до рубежа IV і V ст., тобто до початку готської міграції під натиском гунів.

Родоначальником плеяди названий Гапт (Gapt). Осет. *app* — «зерно», «сім'я»; пор. також перс. *habb*, курд. *heb*, звідки, очевидно, й арабське *habb* — все в тому ж значенні. Таким чином ім'я означає «родоначальник». Апелятив — напрочуд прозорий. Нашадка і спадкоємця Гапта звали Гульмуль (Hulmul). В осет. *hul/gul* — формантний елемент, що позначає наявність тілесних вад *gul/muz* — відрубаний палець чи рука. З урахуванням асиміляції *z* — *l*, антропонім означає приблизно «безрукий», «безпалий» або щось подібне. Треба думати, тут має місце фіксація реальної особливості індивіда (каліцтво).

Наступний суверен готів має ім'я Авгіс (Augis). В осетинській *aug/avgæ* означає «скло», «вода», «кристал». У цьому ж значенні цей термін виступає в усіх іранських мовах, а також у вірменській, кабардинській, черкеській. Вважаємо, етимологія не потребує спеціальних коментарів і, треба думати, фіксує високі етичні якості позначеної іменем особи. Далі йде Амал (Amal) — родоначальник тієї гілки готського королівського дому, до якого належав знаменитий Германаріх. Слово присутнє в іранських та алородійських мовах в значенні «дія», «хитрість», «підступність», отже, ім'я і в цьому випадку несе етичне навантаження, відбиваючи характер зовсім іншого роду, аніж попереднє.

Розгляд можна продовжити безмежно, бо корпус імен власних надчорноморсько-готського походження достатньо багатий. Вважаємо все ж за доцільне спинитися коротко на етимології найважливіших імен, які ще й досі з непорозуміння живлять германську версію. Мова, зокрема, про такі антропоніми: Беріг (король, під чийм керівництвом пібито здійснювалося виселення з острова Скандзи), Філімер (король, що очолював готів на їхньому шляху до Надчорноморщини) та Германаріх — найвидатніший володар надчорноморського періоду.

Ім'я Беріг (Berix) — *Berig/Berih* має чисто апелятивне значення. Воно виступає в північнокавказьких мовах у значенні, близькому тюркському «джигит» або європейському «лицар». В осет.: *bar/barx* означає «воля», «право», «влада». В тому ж значенні: перс. *bār*, пехл. *bār*, авест. *vāra*, давньоінд. *vava* і т. д. Це визначає семантику терміна, що нас цікавить. В осет. *baræg* означає «вершник», в інгуш. *bārij* — «молодець», «джигит», «удалий»; в тому ж значенні — чечен. *berij* і т. д. Пор. також осет. *baɾagæ* — «той, що перебуває під чиеюсь владою» («васал»), *baɾag* «помітний», «відомий» тощо.

Ім'я Філімер — двоосновний термін, що теж добре пояснюється з північнокавказького матеріалу. Перша частина імені — осет. *fyl* — формант для утворення порівняльного ступеню в значенні «більш». Друга частина має дуже глибокі семантичні корені, що сягають дуже давнього терміну, пов'язаного з поняттям «людина», «особа» (пор. слав. «с-мер-д»), «життя» і (як антитеза) «смерть» (слов. «с-мер-ть»).

У скіф. *māg* означає «вбивати». У тому ж значенні осет. *maip*, авест. *māg* і т. д. Семантика аналізованого імені: «Той, хто вбив багатьох» в інтерпретації, типової для ранньосередньовічного епосу, — «переможець багатьох».

Дуже цікавим є ім'я Германаріх (Германарік, Ерманаріх, Йор-мунрек та ін.). Останній варіант наявний в давньоскандинавському епосі (Старша Едда, Волсунга-сага тощо). Це — германський варіант явно не германського імені. Останнє є триосновним. Перший корінь *jog* природно зіставляється з скіфським *oiog* в значенні «муж», «мужчина», «воїн» — пор. знамениту глосу *oiórlata* у Геродота¹¹ — «мужовбивці». Друга основа — загальноіндоевропейський корінь *map*, *moj* — в тому ж значенні, що й «Йор». Осет. *tojpe* (муж) в германській огласовці повинні було дати *muip*, що й маємо в нашому випадку. Третій корінь також є загальноіндоевропейським і означає «влада», «володар» і т. п. (пор. лат. *rex*, герм. *reich*, *regieren*, балт. *rigas* тощо). Вцілому, отже, «Володар мужів мужів» — триярусна словесна композиція, яка цілком відповідає тій історичній ролі, яку готська націоналістична традиція намагалася приписати Германаріху.

Ситуація докорінно міняється, як тільки ми залишаємо Надчорноморщину і звертаємося до ономастики остготської Італії або вестготської Іспанії, навіть дунайсько-карпатських земель. Там германські корені (або принаймі такі, що дають себе пояснити з германських мов) зустрічаються чим далі, тим більше. Таким чином, в процесі просування на захід, вступаючи в безпосередні контакти з справжніми германцями, готи відчували все більш і більш зростаючий мовний вплив, запозичуючи, зокрема, і власні імена. Імовірно, це було виявом мовної та етнічної асиміляції, яка в тогочасних умовах становила собою процес цілком природній та закономірний.

11. Античні автори III-V ст. уперто та однозначно вважають готів місцевим, корінним населенням Північної Надчорноморщини. І Йордан в цьому не є виключенням, хоча його уявлення щодо первинності в VI ст., звичайно, відмінні від попередників.

З приводу цього маємо цілий ряд переконливих свідчень. Так Оросій писав: «Феодосій енергійно напав на ті великі скіфські племена, які наводили жах на всіх предків, яких сторонився навіть Олександр Великий, про що свідчать Помпей і Корнелій; нині ж за знищенням римського війська, прекрасно озброєних римськими кіньми та зброєю, а саме: аланів, гунів та готів»¹². Як бачимо, цей письменник вважав готів споконвічним населенням Надчорноморщини, яке жило тут ще в часи Олександра Македонського (IV ст. до н. е.).

Епіфаній відзначав, що Скіфією стародавні автори називали «північну країну, де живуть готи і давни (данубії, тобто даки)»¹³. Флавій Вописк (один з авторів «Історії августів») називав готів «меотійськими племенами»¹⁴. Стефан Візантійський (IV ст.) твердив, що «готи — народ, який раніше жив в області Меотиди, а пізніше переселився до зовнішньої Фракії»¹⁵. У зв'язку з цим повідомленням В. В. Латішев писав: «Це свідчення, що виводить готів з Надчорноморщини, є зайвим підтвердженням того факту, що кримські готи, про походження яких було стільки суперечок, з готами-германцями не мають нічого спільного крім імені, привласненого собі в II-III ст. деякими з сарматських племен»¹⁶.

Ця заява надзвичайно показова: вона наочно демонструє, до якої еквілібристики доводилося вдаватися дослідникам, що з одного боку зберігали об'єктивність в інтерпретації джерел, а з іншого — не бажали розлучитися з «загальноприйнятим» поглядом.

¹¹ Herod. IV, 110.

¹² Oros. Hist., VII, 34, 5.

¹³ Epiph. De XII gemmis, IV, 190.

¹⁴ SHA, Anr. 16.

¹⁵ St. Byz., Gotti.

¹⁶ Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе // ВДИ.—1948.— № 3.— С. 318.

Можна, правда, відзначити, що Оросій поряд з готами серед надчорноморських племен називає і гунів. Але слід мати на увазі, що в першій половині V ст. (коли жив і писав письменник) гуни вже хазяйнували на заході Європи. І були то, звичайно, не ті гуни, що близько 375 р. нарінули до Готії: вони встигли вже змішатися з східно-та центральноєвропейськими племенами; отже, повідомлення Оросія виглядатиме вже не такою натяжкою.

12. Всі сучасні джерела підкреслюють тотожність готів та скіфів, а також — спорідненість з сарматами й аланами з одного боку, і з гетами — з другого.

Не підлягає сумніву, що джерела III-V ст. застосовують терміни «скіфи» та «готи», як рівнозначні — для позначення одного й того ж народу. Або такі, що відносяться один до одного, як ціле й частка (всі готи — скіфи, але не всі скіфи — готи). Так, автор IV ст. Євсевій називає готського ватажка Теофіла скіфським священником, а готів — скіфами¹⁷. Те саме — Сократ (V ст.)¹⁸. Юлій Капітолін (один з авторів «історії августів») називає готського ватажка Аргайтіса «скіфським царем»¹⁹. Скіфами іменують готів Лібаній, Фемістій, Дексип, Євнаний, Філосторгій, Синесій, Феодорит, Созомен, Требелій Поліон, Зосим і багато інших.

Дехто спеціально підкреслює, що готи — це і є скіфи. Так Дексип, автор III ст., пише: «скіфи, названі готами»²⁰. У Філосторгія (IV ст.) читаємо: «Урфіла (Ульфїла — М. Б.) з тих застрійських скіфів, яких стародавні називали гетами, а наші сучасники іменують готами, переселив у римську землю безліч людей»²¹. І в іншому місці: «Трибігільд, родом скіф з так званих нині готів»²². Синесій (IV-V ст.) пише: «...влада скіфів, тобто готів, в той час була надзвичайною і страшною»²³. Зосим (V ст.): «В той час велика численність скіфів, що жили вище Істра, а саме: готів, тайфалів та інших племен...»²⁴ і т. д., і т. п.

Таким чином, у свідомості античних авторів III-V ст. готи, безумовно, поєднувалися з місцевим надчорноморським населенням, відомим під іменем «скіфів». Це злиття мало не географічний, а насамперед демографічний та етнографічний сенс. Жодних відступів чи застережень з приводу цього в пізньоантичних текстах ми не знаходимо.

13. Археологія Північної Надчорноморщини, крім ретельних пошуків, не виявляє ніяких надбалтійських рис або елементів надбалтійського походження, які б змогли узасаднити переселення готів з Південної Надбалтики — зі Скандинавії або ж пониззя Вісли.

Це виглядає тим симптоматичніше, що всі пошуки готської культури до цього часу були скеровані саме на виявлення північної, надбалтійської традиції в матеріалах першої половини I тис. н. е. в області удаваних готських пересунень.

Не кажучи вже про відсутність комплексів балтійського типу, навіть окремі групи і категорії речей, які в свій час проголошувалися балтійськими, а отже — готськими (вироби з бурштину, відерцеподібні привіски, привіски грибокподібної форми, круглі умбони від щитів тощо), не витримували нав'язувану їм інформативну функцію.

Справа, однак, не в скремних категоріях порівняно рідкісних знахідок. Такий метод дослідження — вважаємо безнадійним. Або готи-переселенці становили собою невеличку купку чужинців, що повністю розчинилася серед аборигенів і, в кращому випадку, залишила по собі кілька принесених з батьківщини речей, або то був великий на-

¹⁷ Euseb. De Const., III, 7.

¹⁸ Socr. Hist. eccles., II, 41.

¹⁹ SHA, Gord. Tert., 31.

²⁰ Dex. Chron., XII, fr. 16.

²¹ Phyllost. HE, II, 5.

²² Ibid., XI, b.

²³ Sin. Epist., p. 195.

²⁴ Zos. H. N., II, 31, 5.

род, здатний відіграти істотну роль в європейській історії раннього середньовіччя,— але в такому разі про балтійське походження його не може бути й мови.

Якщо ми прагнемо, зберігаючи традиційну концепцію, поставити проблему на науковому, а не літературно-містичному рівні, то маємо твердити — за справді готську визнаємо таку культуру, яка в схожих (саме схожих, а не ідентичних) формах представлена в таких районах: а) в Південній Скандинавії і на острові Готланд (останні віки перед новою ерою); б) на нижній Віслі (рубіж нової ери); в) у Північній Надчорноморщині (III-V ст.).

Коли б таку культуру пощастило виявити, традиційну концепцію походження готів можна було б вважати за доведену. Але більш як столітній досвід археологічної науки уповноважує твердити, що такої культури в природі не існує. Намагання польських дослідників (Ю. Костшевський, Є. Кмецінський)²⁵ виділити її на основі пам'яток північної Польщі типу Одри та Венсьори закінчилося невдачею. Культурний тип, представлений в цих пам'ятках, не знаходить ані генетичної основи в Скандинавії, ані продовження в Надчорноморщині. Ретельний аналіз матеріалу привів до висновку, що стверджена було схожість з шведськими матеріалами має ілюзорний характер. Спільні риси, що нібито зближували північнопольські та південношведські пам'ятки рубіжу н. е., виявилися не специфічними і виявили значно більше паралелей в центральноевропейських старожитностях, ніж в Скандинавії. Що ж до Північної Надчорноморщини, то там подібних матеріалів взагалі виявити не пощастило.

В останній час західнонімецький дослідник Р. Хахман²⁶, розчарувавшись в пошуках скандинавської культури на території готського розселення, дійшов до заперечення традиційної концепції щодо виходу готів з Швеції. Тим зроблено вирішальний крок у сторону тотального переосмислення ранньої історії готських племен, хоча думка про надбалтійське походження та германську етнічно-мовну належність народу лишилася на порядку денному.

У польській літературі має місце стала тенденція зв'язувати з готами пам'ятки так званої вельбарсько-целельської або поморсько-мазовецької культури. На території Прип'ятського Полісся їм кореспондують комплекси типу Дитиничі та Брест-Тришин. Питання про їх історичну інтерпретацію досить складне, але не має жодного відношення до готської проблеми. Ці пам'ятки входять до широкого центральноевропейського ареалу старожитностей і явно виходять за рамки — і часові, і просторові — традиційних уявлень про готську міграцію. У тій області, де історична діяльність засвідчена найбільш достовірно, тобто в Північній Надчорноморщині, пам'ятки вельбарсько-дитиницького типу взагалі відсутні.

Найретельніший відбір знахідок, здійснений А. Т. Сміленко за принципом не достовірності, а можливості (до реєстру включалися не лише ті предмети, які мають специфічно вельбарські ознаки, а й ті, що не мають ознак, які виключали б можливість їх кваліфікації, як вельбарських) показав досить жалюгідні наслідки²⁷. У розпорядженні дослідника є тільки спорадичні черепки в комплексах інших культурних типів (зарубицького, пшеворського тощо). Цілком очевидно, що подібні знахідки не здатні узасаднити гіпотетичне переселення великих демографічних мас з Надбалтики. У Скандинавії вельбарсько-дитиницькі матеріали аналогій не знаходять.

14. Справжня археологічна культура готів, прекрасно відома дослідникам, має автохтонне надчорноморське походження і органічно

²⁵ *Kostrzewski J.* Kurhany i kręgi kamienne w Odrach w pow. Chojnickim // *Muzeum Welkopolskie w Poznaniu.*— 1928.— R. 3; *Kmieciński J.* Zagadnienie tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorze Wschodnim w okrese późnorzymskim.— *Łódź*, 1962.

²⁶ *Hachmann R.* Die Goten und Skandinawien.— *Berlin*, 1970.

²⁷ *Сміленко А. Т.* Славяне і їх соседи в Степном Поднепров'є: Автореф. дис. ...докт. истор. наук.— *К.*, 1980.— С. 14.

входить у коло східноєвропейських старожитностей першої половини і середини I тис. н. е.

Це має вирішальне значення для нашої постановки питання. Ключем для неї є друга частина готської одісеї — міграція надчорноморських племен на захід під тиском гунської навали.

Отже, готською культурою вважаємо таку культуру, яка в схожих (знову підкреслюємо: у схожих, а не ідентичних) формах виступає в таких районах: а) Північна Надчорноморщина—III-IV ст.; б) Крим—III-VII ст.; в) Трансільванія та Нижня Наддунайщина — V ст.; г) Італія — кінець V-VI ст. (можливо, й трохи пізніше в пережиточно-контаміновому вигляді); д) Іспанія VI-VIII ст.

Чи відому нам така культура? Так, причому вивчена непогано, хоча й не зовсім рівномірно. Вона представлена в Надчорноморщині пам'ятками типу Госпітальної вулиці в Керчі і могильника Суук-Су; в Трансільванії — пам'ятниками типу Пуща-Бакод або Черна; в Нижній Наддунайщині — городищем Садовско-Кале; в Італії — пам'ятками типу Тестони, а також — готською частиною змішаних гото-лангобардських могильників у Каstell-Тросино і Ноцера-Умбра; нарешті, в Іспанії — численними пам'ятками типу Карпіо-да-Тахо і Херера-де-Піссуерга.

Схожість речового комплексу цих віддалених один від одного культурних виявів (зокрема, в таких показових характеристиках, як ювелірний комплекс, найдинамічніший і найчутливіший до всякого роду впливів і запозичень) виключає думку про евентуальну конвергенцію. Це, поза сумнівом, єдина культурна традиція, що знайшла свій вияв у різних формах на величезній території від Північного Кавказу (Борисівський могильник) до Піренейського півострова. Вона є найяскравішим відображенням (і свідченням) справжньої, реальної міграції надчорноморських готів до Центральної та Західної Європи.

Кладовище на Госпітальній вулиці в Керчі датується III-V ст.; це — час дійсної інвазії готів у володіння античних держав Криму. Суук-Су датується V-VII ст., це — епоха, коли рештки надчорноморських готів були притиснені до Тавру гунським нашествям. Пам'ятки Наддунайщини й Трансільванії належать до V ст., може — до початку VI; саме в той час готи, що залишили Надчорноморщину, перебували в тих краях. Італійські матеріали в основному вписуються в VI ст. — існування остготського королівства в Італії. Пам'ятки Іспанії охоплюють VI-VIII ст., і це теж узгоджується з даними писемних джерел: Вестготське королівство за Піренеями проіснувало до арабського завоювання і було ліквідоване лише в першій половині VIII ст.

Таким чином, готська культура не становить якоїсь загадки і добре нам відома. Але вона не містить у собі абсолютно ніяких ознак, що вказували б на її надбалтійське походження. Генетичні корені її відшукуються в матеріалах Північної Надчорноморщини попереднього часу. Це — пам'ятки Криму першої половини I тис. н. е. — типу Бельбекського і Чорноріченського могильників, городища Нижнього Дніпра (Любимівка, Гаврилівка, Золота Балка та ін.), поселення типу Киселова, Берислава, Дудчан та синхронні їм могильники типу Миколаївки. Це — пізньоскіфська культура, залишена багаточисленним населенням, яке переживало етап остаточного розкладу первісно-общинного ладу і формування класового суспільства та державної структури. Це і були справжні історичні готи, що не мали до Надбалтики жодного стосунку. Інших готів у природі не існувало.

Одержано 25.07.88 р.